

---

# DOKUMENTUM

---

## EGY REGÉNYCIKLUS TÖRTÉNETE

### DÉSI ÁBEL

#### 1.

E vallomás és önelemzés célja, hogy bevezesse az olvasót egy regényciklus írói műhelyébe. De a szépirodalmi és elméleti művek mögött (legalább részben) fel kell tárni egy életút fájalmát is. Ez a kísértő és provokáló élet nemcsak létrehozta a könyvek sorát, de ugyanakkor meg is gátolta azok megjelenését és kellő befogadását.

Az élet megadta a lehetőséget, hogy az emberek seregét megismerjem, átéljem az emberi lét minden fontos élményét és kínját, megpróbáltatását, és tanulságait. Ez a pokoljárás megadta az írói lét legfontosabb részét, az élmények, tanulságok és fájdalmas felismerések világát. (És ez a világ, amelyet átéltem és megszenvedtem, jó néhány író számára elég volna az életművek létrehozására.)

És ezért rettenetes árat fizettem. Majdnem belerokkantam e sok borzalomba. Még ma sem értem, hogyan sikerült mégis életben maradnom, és hogyan sikerült megőrizni józan, logikus gondolkodásomat még akkor is, amikor az ideg-összeroppanások, depressziók, mániák, félelmek, gátlások világában éltem.

Egész életemet átjárta a halálélmény. Mások halála, környezetemben élő emberek halála és végül a saját pokoljárásom, amely végül is tizenkét találkozást adott meg a közeli halál pillanatával.

Négyyszer voltam súlyos beteg, és csak a véletlen és szerencse óvott meg a haláltól. És közben láthattam, hogy azok, akik mellettem fekdünek, sorra távoznak el az életből. Háromszor kíséreltem meg öngyilkosságot, és mégis életben maradtam. Háromszor volt súlyos közlekedési balesetem. És eközben csak néhány centiméter választott el a haláltól. Két alkalommal mások akartak megölni, de itt is a pár centiméter megóvott. Átlőtték a sapkámat, kilyukasztották a kigombolt kabátomat. De én megúsztam sebesülés nélkül.

És ehhez az élethez hozzátartoztak a lidérces álmok, sejtések és félig-éber félig-álmom látomások is. És ez a lidérces világ a tényleges életből, a megélt szenvedésből táplálkozott. És ezt csak az tudja megérteni, aki hosszú éveken át hasonló világban élt.

Több mint egy évtizeden át kísértettek az iszonyú rémálmok arról, hogy jönnek értem és visznek. Máris ott vagyok, és újraélem a régi borzalmakat. Újra fogoly vagyok a börtönben, az internálótáborban újra keresnek és üldöznek, és én menekülök, menekülök és végül is elfognak. (Ezeket az élményeket két regényemben is feldolgoztam.)

Kísérletli nyúl voltam egy bolond doktor kezében, aki rajtam akarta kipróbálni a kü-

lönleges emberkínzások és gyógyító eljárások új lehetőségét. És ettől is csak az mentett meg, hogy ez az orvos sürgősen külföldre utazott valami tanulmányútra, és aki utána jött, az megértő és jószágos ember volt, aki végül is megmentett. Bőséges tapasztalatom van az elektrosokk-kísérletekből. (Két kórházban is átéltem ezt.) A felvorsított inzulin-kúrát is megismertem. Az ápolónő a kezében tartotta az életmentő szőlőcukor-injekciót az inzulin-kúra utolsó szakaszában. Kint állt a folyosón, és fecsegett egy másik nővérrel. Én pedig lassan elvesztettem az eszméletemet, és ha csak néhány másodpercet késik, akkor már nem ébredek fel. De az utolsó pillanatban észhez kapott, és valószínűleg beugrott a szobámba, és rémülten felkiáltott: Istenem, elkések! Ma is hallom rémült sikoltását. Mert hirtelen, a fecsegés közben döbrent rá: hogyha elkések, akkor én ott nyomban meghalok.

Láttam az elektrosokk kábulatában levő embert, aki olyan volt, mint egy rémült álmában meghalt ember. A hatalmas termetű ápoló a vállára vette, és cipelte a folyosón. Hallottam a legborzalmasabb emberi ordítást, amit el lehet képzelni. Később tudtam meg, hogy a gerinccsapolás a legborzalmasabb fájdalom forrása lehet, ha ezt nem a legnagyobb szakértelem és elővigyázatosság kíséri.

Éjjelenként arra ébredtem, hogy a mellettem levő szobában valaki borzalmasan felordít, majd sír és könyörög és jajgat. Az egyik katona rálépett az aknára, és mind a két lábát elvesztette, és a fájdalmai minden éjjel kiújultak.

Voltak időszakok, amikor azt hittem, hogy vagy megőrülök teljesen, vagy öngyilkos leszek. Máskor pedig azt latolgattam, hogy vajon engem fognak-e megölni, vagy én ölök meg valakit.

És énvelem történt meg mindez, akinek nem sikerült még egy csirkét sem levágni. A legnagyobb állat, amelyet megöltem, egy svábbogár volt.

Édesanyám súlyos beteg volt. Tüdőbajos, és depresszióra hajlamos. Meg akarta rövidíteni a szenvedéseit, és felakasztotta magát a kályha csücskére kötött kötélre. Én, amikor ezt megláttam, elkezdtem ordítani és jajgatni. Beszaladt a szomszédasszony, és anyámat levágta a kötélről. Anyám még élt néhány hónapig utána. (Ezt is megírtam egyik regényemben.)

Öregapám agyvérzést kapott, tehetetlenül feküdt az ágyban, és úgy kellett etetni, mert sem beszélni, sem enni nem tudott már. Így feküdt vagy három hónapig, amikor meghalt. Mi, gyerekek bementünk a szobába, és csak néztük. Nem értettük, hogy ez mit jelent. Bejött az öreganyám és egy másik asszony, és jajgatni kezdtek. Öregapám ezt már nem hallotta. Néha nyöszörgött valamit, mint egy sebzett kis állat.

Mellettem fekszik az egyik rabtársam. Tífuszt kapott, mint én. Vacog a lázban, és összevissza beszél. Én átölelem, és én is mindenféle bolond és érthetetlen dolgot motyogok neki is, magamnak is. Egyszer csak azt veszem észre, hogy nem mozdul. A feje és a karja leesik. Én rázom-rázom, és üvöltözök valamit.

A barakkban a többiek is üvöltöznek. A halál itt van közöttünk, és a mi szánkon át, az üvöltéseinken át üzen a világnak.

És én is ordítok:

„Ó, Istenem, élek-e még, élek-e még?! Élek-e még?! Így kell meghalnom, és csak huszonegy éves vagyok!”

Visszatér néha ez a borzalmas kép az álmaimba. És sok írásomban is ott van ez a halál és börtön, a barakk, a kórház és kaszánya és a koplalás, a kóborlás és az inséges élet.

És ezzel a világgal, ezzel az élettel kell élnem most és mindörökké! Ebből az emberi sorsból, ebből az emberi létből már nem tudok szabadulni.

Vajon megment-e az irodalom az élet e poklából?

Milyen rettenetes árat fizettem az írói világomért! És mindezt életem 25. évéig kellett átélnem, tíz év alatt.

És most, amikor ezt írom, 63 éves vagyok. És mögöttem van nemcsak egy borzalmas élet, hanem ennek eredményeként egy hatalmas életmű is. És ez körülbelül 30 (harminc kötet) könyvet jelent! A magyar irodalom eddigi tanúságai szerint, ha egy író megéri a hatodik évtizedet, akkor az életművét nemcsak megírta és kiadta, hanem ezért bizonyos elismerést, és megértést is kapott. De a legtöbb író ezt meg sem érte, mert még e kor előtt meghalt.

Nekem a sors megadta azt a lehetőséget, hogy sikerült 63 évet élni idáig. És ezalatt megírhattam ezt a harminckötetnyi regényt, kisregényt, novellát, verset, színdarabot, filozófiai, szociológiai, esztétikai tanulmányt és monográfiákat.

Ezt tehát megírhattam.

De a kiadókhöz, szerkesztőkhöz nem volt szerencsém. Hiába voltak a művekről jó recenziók, szerződések, jó szerkesztők. E művek nem jutottak el az olvasóhoz!

Mit mondjak erről?

Rossz helyen és rossz időben éltem. Nem volt szerencsém a kortársakhoz. A kiadók, szerkesztők és egyéb kiadói munkatársak világában olyan dolgok történtek velem, amelyek szinte elképzelhetetlenek más írók esetében. Hiszen a környezetünkben van jó néhány író, akinek az elmúlt években sikerült húsz, huszonöt, sőt harminc könyvet is kiadnia minden nehézség és probléma nélkül. Ez lehetséges volt és természetes is az itteni protokollok és menetrendek szerint. De ha énrólam volt szó, akkor minden megváltozott. A lehetséges dolgok lehetetlenné váltak. A művek nem jelentek meg, vagy elvesztek, vagy pedig a szerkesztő magával vitte vagy elvesztette őket.

És mikor néha-néha egy-egy külföldi barátomnak mindezt elmeséltem, az emberek egyszerűen nem akarták elhinni, hogy ez lehetséges. Mert nekem az elmúlt 25 évben csak egy könyvem jelent meg.

Sajnos, énnálam ez lehetséges. Mások mindig szerencsésebbek!

Az eddig megjelent három kis verseskötet és a kötetbe gyűjtött négy kisregény elférne egy 400 oldalas könyvben. Ez tehát az én 40 éves aktív irodalmi tevékenységemnek az eredménye.

Ha az életemet és irodalmi tevékenységemet újra meg újra átgondolom, akkor csak azt mondhatom (sajnos, minden túlzás nélkül), hogy egy fantazmagorikus világban éltem eddig, ahol a lehetséges lehetetlenné vált mindig, és a lehetetlen mindennapi dolog volt. És ha egy író ilyen életet él, és így él, akkor kinek tegye fel a kérdést egy ilyen élet értelméről.

A barátok ellenségek. Az ellenségek néha segítenek is abban, hogy kijózanodjunk az életből. A kiadók azért vannak, hogy lehetetlenné tegyék egy író életét. A szerkesztők inkvizítorok és cenzorok. Az irodalom értő tudósai és kritikusai elnéznek az ember feje felett. Aki szenved, és akit évtizedeken át megaláznak és kiűznek az irodalmi életből, az nem létezik. Ami pedig nincs, arról nem is lehet beszélni. És minek is bajlódjanak a nyugodt és rendezett életet élő emberek azzal, akinek az egész élete ilyen képtelen világ. A mélyen tisztelt okos és finom polgárok meghatározó előadásokat tartanak a régi irodalom sorsáról, és arról, hogy ez vagy az az író mennyit szenvedett, és hogy nem értették meg a kortársak. És ez nagyon is hasznos dolog. Az irodalom szakértőinek szépen, okosan és meghatóan kell beszélni a klasszikus példákról.

De ehhez hozzátartozik az is, hogy az élő kortársakat pokolra kell küldeni. Minél

többet szenvednek, annál értékesebb műveket fognak írni az emberi szenvedésről. És ez jó dolog is. Különösen, ha az író halála után jelennek meg e művek egy kulturális örökség értékeiként.

Így hát én is remélhetem, hogy két vagy három vagy négy évtizeddel a halálom után a mostani irodalomszakértők unokái vagy dédunokái talán felfedezik valamelyik kéziratot valamelyik padlásán, és meghitt szomorú emlékezéseket gyűjtenek a sorsomról. A leendő professzorok néhány évtized múlva ugyanolyan meghitt és komoly előadásokat fognak tartani rólam és más társaimról, mint amilyeneket a mostani tudósok tartanak, tegyük fel, József Attiláról, Kassákról és más problematikus művészekről.

A remény is egyszer megérkezik. Postai utánvétellel. Post mortem és kellő történelmi távlatú késéssel.

Lehet erről keseregni és ironizálni, de aki ezt átéli, az jól tudja, hogy az írói tudat milyen midennapi pokol lehet. Csak fel kell tenni a kérdést, hogy miért is élek én, és hogyan is élek én a kortársak között.

És miközben ezt írom, csak az jut eszembe, hogy vajon ennek az írásnak mi is lesz a sorsa. Vajon megjelenik-e mint utószó az első regénytrilógiám végén, ahová szántam már évekkal ezelőtt, amikor a kiadónak átadtam ezt a háromkötetes regénysort. És az is meglehet, hogy még folyóiratban sem jelenik meg!

És ha jóindulatúlag megígérik a közlést, akkor ez mit jelent. Hány évi várakozást és milyen cenzúrázást és a csonka megjelenésnek milyen kicsire adagolt folytatásos közlését.

Most tehát, amikor ebben az írásban számot vetek eddigi életemmel és megírt műveimmel, most tehát magam sem tudom, hogy miért is éltem, és mi értelme volt négy évtizedig végigszenvedni ezt az irodalmat. Egész életem e téren a kudarcok és megáztatások sorozata volt.

Úgy érzem, hogy most az életem vége felé jó volna néhány könyvem sorsát elrendezni. De ha meg is próbálok valamit, az ígéretes kezdet és a sok jóindulat és a megkötött szerződések és jó recenziók mellett is mindez kudarcba fullad.

Abszurd világban élek, és nem tudom, miért van ez, és meddig tart ez. Úgy érzem magamat, mint az, aki két ajtó közé szorult, és nem tud se bemenni, se kijönni.

Bemenni nem tudok, mert bezárták elöttem az ajtót. Kijönni sem tudok, mert kívülről is bezárták az ajtót. Ez a belső emigráció immár huszonöt éve tart, és nem tudom, megérem-e valaha is még egy könyvem megjelenését.

Ez hát a mai helyzetem, és ebből kiindulva, ebből nézve tudok csak beszámolni a megírt és kiadásra váró regények, tanulmányok és monográfiák sorsáról.

Mögöttem ott van a magány és a csend és a ködbe vesző tájak és a bizonytalan reggelek.

Hol vagyok én, és mi történik e világban körülöttem?

Nem értem ezt a világot, és nem értem az életemet. Az a világ az értelmetlen és érthetetlen dolgok bizonytalan távlatában helyezkedik el. Nem tudom, a tér és az idő milyen meghatározása illik e helyzethez. Itt az abszurd filozófiát, az elidegenedést, a tragikus létet, a halálfilozófiát nem kell kigondolni és könyvélményekből preparálni. Én e világban élek tízéves korom óta, és ez bizony nálam több mint fél évszázadot jelent.

Hogyan lehet fél évszázadot egy ilyen világban leélni, és ezt irodalomként és valamilyen elmélkedő és kérdező műfajban kérdezni és kérdéssé tenni?

Életem drámája préselteti ki belőlem a gondolkodásra törekvő kérdést és keserű ketyt.

A filozófia mindig is a lét tragikumából jött létre. Ahol az élet szép és jó és igazságos, és az emberek boldogok, ott nem jön és nem is jöhet létre a filozófia. Aki boldog és elégedett, az nem kérdez, az nem kételkedik, az nem érzi át létének tragikumát. A boldog ember lusta és elégedett, nem kérdez és nem kesereg, csak boldogan bólogat, és azt hiszi, hogy ez jó, és elég is így.

Ez tehát a kiindulópont.

Menjünk az évek és események mélyére!

## 2.

Az irodalom és a könyvek világa apám kocsmájával kezdődött. Tízéves voltam, amikor édesanyám meghalt 1939 januárjában. Utána apám megnöcsült, és mostohaanyám megtakarított pénzből egy kocsmát nyitott. Ez a kocsmá 1939 tavaszától 1946 késő őszeig, illetve az év végéig tartott.

Ez a kocsmá volt az én világom nyolc évig. Itt olvastam, tanultam, nézelődtem, figyeltem az embereket. És persze segítettem a szüleimnek poharat mosni, letörölni az asztalt, kiszolgálni a vendégeket, elvinni az asztalról a poharakat stb.

A kocsmá mellett levő lakásba csak este térhettem be, amikor aludni mentünk. Ha sokáig volt a kocsmá nyitva, akkor én úgy tíz óra tájban elmehettem aludni.

Tízéves koromig gyerekek számítottam magamat. Meséket és kalandregényeket olvastam. Legkedvesebb gyermekkori olvasmányaim Andersen meséi voltak. Később jöttek a Grimm-mesék. És utána a híres Bórharisnya-történetek az indiánokról. Akkoriban sok filmet is láttam az indiánokról és a vadnyugati életről.

Ez akkor nagyon tetszett.

Később, talán tizenegy éves koromban, elkezdtem bűnügyi regényeket olvasni. Egyik kedves olvasmányom Conan Doyle A sátán kutyája című regénye volt. Ezt filmen is láttam több változatban is. Másik kedvenc olvasmányom a Monte-Christo grófja volt. Ezt több filmen is láttam. A három testőrt is ekkor, tizenkét vagy tizenhárom éves koromban olvastam. A költészetet nem szerettem, csak az izgalmas, érdekes és fantasztikus könyveket.

Olvastam akkoriban valami fantasztikus könyveket a fáraók átkáról, távol-keleti rejtelmekről és hasonlókát.

Magam sem tudom, mikor és hogyan ismertem meg a költészetet, és hogyan szerettem meg a verseket. Ez talán tizenhárom vagy tizennégy éves korom táján történhetett.

Első versemet Berzsenyi Dániel provokálta ki belőlem 1943 tavaszán. Később megismertem és nagyon megszerettem Vörösmarty verseit is. Ma sem tudom megérteni és megmagyarázni magamnak, hogy ekkor és ilyen korán miért szerettem Berzsenyit és Vörösmartyt, és miért volt tőlem teljesen idegen Petőfi és Arany János. És miért nem tudtam sohasem elviselni például Jókai Mór regényeit.

Életem döntő fordulata 1944 tavaszán következett be. A német csapatok március végén megszállták az országot, és ekkor megszűnt a tanítás is. Az iskolába a német katonaság költözött. Én a nyári és őszi hónapokat olvasással töltöttem. Még az év elején megvettem Szerb Antal két irodalomtörténetét és Babits európai irodalomtörténetét. Ezeket olvastam és tanultam szorgalmasan.

Az első nagy élményem Dosztojevszkij regényeinek a világa volt. És hozzá olvashattam néhány jó könyvet is életéről és műveiről. Merezkskovszkij, Troyat, és Vatai László könyvei voltak akkor a kalauzaim.

Eszttékai kalauzom Sík Sándor háromkötetes Esztétikája volt, és ma is hálásan gondolok az ő okos és művészi ihletésű művére. A filozófia világába Halasy-Nagy József könyvei vezettek be. Később olvastam Pauler Ákos és Brandenstein Béla könyveit. És volt egy igen népszerű és akkor közkedvelt könyvem is, Will Durent A gondolat hősei című nagy könyve, amelyet Benedek Marcell fordított magyarra.

Dosztojevszkij könyvei után a másik irodalmi nagymesterem Stendhal volt, két nagyregénye és a szerelemről frott könyve kedvenc olvasmányom volt.

Ekkor fedeztem fel magamnak, éppen Szerb Antal nyomán, Nietzsche és Freud műveit. Apám kocsmájába eljárt egy zsidó zenetanár, aki mind a két új élményemet helyeselte, és sokat mesélt arról, hogy ő egykor Bécsben még hallgatta is Freud előadásait. Ez a világljáró és kőborló hajlamú ember mindenütt ott volt, ahonnan később meg kellett szöknie. De közben figyelte a világot, váltogatta a feleségeit és szeretőit, és szerette a zenét és a filozófiát. Ő volt kedvenc tanítóm a zene, a filozófia és sok irodalmi kérdésben.

Első versemet 1943 tavaszán írtam, és pár hónap múlva naplót vezettem, és a könyvekről szóló jegyzeteimet és észrevételeimet írtam. A novellaszerű történetek és fantasztikus álmodozások sora következett.

De az 1944-es év megnyitotta számomra az igazi irodalom, a filozófia és a zene felé vezető utat is.

Zenetanárom sokat beszélt két kedvencéről, Beethoven és Verdi műveiről. És ez nem is volt rossz kezdet! A rádióban mindig szólt a zene, és mindig volt valamilyen részlet Verdi operáiból. Beethoven zenéjét is sűrűn közvetítették. És én, ha erről faggattam a zenetanárt, tőle igen jó tájékoztatást kaptam.

A szabadkai könyvtár igazgatója (1941 és 1944 között) sokat segített az irodalmi tájékozódás dolgában. Ő főleg a népi írók, elsősorban Illyés Gyula és Németh László művére hívta fel a figyelmemet.

Utazásom az irodalom világában tíz évig tartott. Tízévi utazás után értem el az első közlések és elismerések világába. Amikor 1953 tavaszán megjelentek első verseim, novelláim és később kritikáim, akkor már az életben is megjártam néhány poklot.

1944 és 1954 között tehát sorra jöttek a kalandok, megpróbáltatások, poklok és tisztítótüzek. Sorrendben így: katonaság, újságírás, újra iskola, magyarországi portyázás, mindenes munka, nyomdászmunka, első börtön tiltott határát lépés miatt, majd kazánfűtő a konzervgyárban. Utána újra iskola Belgrádban. Majd letartóztatás után négyévi internálás a hírhedt Goli otok szigeten. Amikor 1952 karácsonyan hazajöttem, azt hittem, hogy most nyugodt lesz az életem. De fél év múlva behívtak katonának, hogy le szolgáljam a maradék egy évetem. A katonaságnál kitört rajtam a lappangó félelmek és iszonyatok láza, és a zágrábi katonai kórház idegosztályán végeztem. Ott voltam két hónapig, és onnan engedtek haza.

Két év múlva újra bevonultam a kórházba, ezúttal a belgrádi legfőbb katonai kórházba, és ott megkaptam a végleges felmentésem a katonai szolgálat alól. Eközben jól megszurkáltak, és itt is kipróbálták rajtam újra az elektrosokkot és inzulinúrát.

Az egyik jókedvű orvosom megkérdezte tőlem, hogy mi a foglalkozásom. Én azt mondtam, hogy költő vagyok és író. Megjelentek a verseim és novelláim. Ő azt mondta, hogy a bolond költők és írók hasznos emberek, és nekik meg van bocsátva egy kis bolondság.

Öt éven át, 1955 és 1960 között a 7 Nap honoráris munkatársa voltam, 1960 januárjától pedig havifizetéses állandó munkatársuk lettem. Újságcikkeket írtam könyvekről,

filmekről, kulturális eseményekről, a verseket és novellákat pedig külön fizették mint szépirodalmi munkát. Most végre több könyvet vehettem, és még rendes ebédre is jutott egy kis pénz.

A következő évben, 1961-ben kiadták első verseskönyvemet. Elég szerencsétlen körülmények között. A kiadó kerete az volt, hogy csak ötszáz sor mehet a kötetbe. Így hát két kötet anyagából egy fél kötet versem jelent meg. Az első honoráriumból vettem magamnak egy nadrágot, egy könyvet és maradt még pénzem egy szendvicssre is.

Amikor 1961-ben megjelent az első verseskötetem, akkor én 32 éves voltam. Ebben az életkorban halt meg József Attila. Ha én 32 évesen halok meg, akkor bizony semmi sem marad mögöttem, ami érdekes vagy érdemes mű lehetne.

A következő években kezdtem el azokat a regényeket írni, amelyek később megjelentek, illetve a kiadásra szánt művek közé kerültek. Ekkor írtam a *Villanás és kód* című kisregényemet, amely tíz év múlva, 1971-ben a Hídban megjelent, és később a kötetembe is belekerült. Utána írtam a *Boldogtalan tudat* című kisregényemet, amely ugyancsak tíz év múlva, 1972-ben jelent meg a Hídban. Később a *Félelem és fájdalom* című kötetembe került.

Első nagyobb és igényesebb regényemet apám kocsmájáról ekkor kezdtem el írni. De ez a munka több mint húsz évembe került, mert a regénynek négy vagy öt változatát írtam meg kisebb-nagyobb szünetekkel, közben pedig más munkát, más regényeket is írtam.

A hatvanas években barátkoztam meg a belgrádi, majd a zágrábi egyetem filozófusaival. Írtam néhány cikket a könyveikről. Fordítottam tőlük néhány kisebb tanulmányt, és minden héten Belgrádba utaztam, hogy valamelyikkel az egyetemen vagy a lakásán találkozjak. Több mint egy évtizeden át a hetvenes évek közepéig így jártam Belgrádba minden héten egyszer, és az egyetem tájékán volt vagy 6–8 barátom, akiknél új otthonra és műhelyre leltem.

Az ő hatásukra írtam meg első filozófiai művemet szerb nyelven *Vreme a humanitet* (Idő és humanitás) címmel. Ennek a műnek az utolsó fejezete meg is jelent szerb nyelven a *Filozofia* című folyóirat 1968. évi számában.

Amikor 1968-ban kirobbant az egyetemen a diáklázadás, majdnem mindennap ott voltam az egyetemen vagy a környékén. Ezek az események akkor is, később is nagy hatással voltak rám.

A filozófia iránti nagy és régi szerelmem ekkor teljes fényben ragyogott, és ez világitotta meg minden utamat és szándékomat. Ez a jugoszláv Praxis-filozófia korszaka. És én is ebben a környezetben, ebben a légkörben éltem, és ebben a szellemben fogalmaztam meg a *Marxizmus ma* című kis könyvemet, amely 1968-ban jelent meg a 7 Napban (körülbelül 100 gépelt oldalnyi tanulmány cikksorozat formában).

A diáklázadások elfojtása egész Európában tragikus esemény volt. És ezt tetézte be az is, hogy a „prágai tavasz”-t is elfojtották az orosz tankok.

Ezekben az években írtam meg tetralógiámat. Az én írói világomat, a filozófiát, az építészmérnök világát és végül a festő tragédiáját foglalta össze ez a négy kötet.

Az első két kötetet 1970 decemberében adtam át a Forum Kiadónak. Az első kötet elvesztett, a második kötet tízévi huzavona után nyomdába ment. De a kötet lektora a saját kedvére és tőlem teljesen függetlenül a maga szakállára e regényből kidobott 140 oldalt, és ezt az erősen megcsonkított szöveget szedték ki, majd tördelték be. Én az utolsó pillanatban fedeztem fel ezt. A nyomást leállították, a szedést szétdobták. Így hát az a két regényem tönkrement.

A harmadik és negyedik kötetet ezután már nem is adhattam át a kiadónak.

A hetvenes évek első felében írtam meg A regény filozófiája című nagymonográfiámnak első és második változatát.

Utána kezdtem hozzá első és második regénytrilógiámhoz, és a nyolcvanas években írtam meg és közöltem folytatásokban a 7 Napban a mindennapi életről és a szépség utópiájáról szóló könyvemet.

Életutam és műveim sorának ez a kronologikus vázlata.

Próbáljuk meg e művek tartalmi és szerkezeti felvázolását.

### 3.

Első nagyobb regényírói kísérletként elképzelt regénykompozíciómat a hatvanas évek közepén vázoltam fel. E négykötetes sorozatot regénytetralógiának képzeltem el, ahol az író, a filozófus, az építész városrendező és a festő életét és problémáját vetetem fel. Az első két kötet az író és a filozófus kérdését többé-kevésbé önéletrajzi kérdésként vetette fel. Az író személyében a magam írói sorsát és kételyeit örökötettem meg. Az író lelkivilága és írói gondjai teljes egészében az én világom. De egyes cselekmények és mellékszereplők az írói képzelet alkotásai. A regény címe is ezt a válságból való szabadulást és ébredést fejezi ki. A valóság ébredése az író tudatában jelenik meg mint a friss tavaszi hajnal.

A regény egy negyvenéves íróról szól. Én is a regény megírásának idején ezekben az években jártam. Az én írói világom tehát itt szólalt meg első ízben mint egy többé-kevésbé nyílt írói vallomás és önéletrajzi jellegű esszéregény az íróról.

E regény párja a filozófusról szóló mű, a *Feledés kalandjai*. E regényben írói életemnek a másik oldalát, a filozófust írtam meg. De itt sokkal kevesebb az önéletrajzi elem, annál nagyobb azonban az eszméi és lélektani hasonlóság életem másik felével.

E két regény megírása egy történelmi fordulópont idejére esik, az 1968-as európai és hazai események adják meg e két regény központi eseményeinek és eszmevilágának az értelmét. Ez időben próbáltam összefoglalni regényírói eszméimet és filozófiámat egy ötvenoldalas nagytanulmányban, amelyet *Írói világnézet* címmel fogalmaztam meg. E tanulmányból két fejezet annak idején meg is jelent a *Magyar Szó* kulturális heti mellékletében. Egy évtized múlva e tanulmány végső kérdéseit a *Regény filozófiája* című körülbelül százhatvan oldalas nagytanulmányban elemeztem. De a tanulmányban nem a regényolvasás és -értelmezés filozófiai kérdéseit vetettem fel, hanem a regényírást mint filozófiai kérdést, azaz azt, hogyan lehet a regényírás filozófiai funkció és eszmei feladat a művészet keretében. Sajnos, ezt a munkát sem fejeztem be: ez a tanulmányom megakadt ott, ahol a második változat elkészült 1974–75 táján. Azóta a kézirat a fiókomban nyugszik.

De ennek a problematikája tovább vándorolt írói képzeletem világában, és újból fel-támadt más formában. A *Szépség utópiája* című művem 1985 és 1988 közt fogalmaztam meg, és ez így is jelent meg a 7 Napban két év alatt több sorozatban.

Ez előtt pedig a mindennapi élet kérdéseit próbáltam magamnak tisztázni. Először a hatvanas évek közepén írtam egy cikksorozatot a mindennapi életről és humanizmusról a 7 Napban, ez a cikksorozat az *Idő és utazás* című esszékötetemben kapott helyet. Ez a kötetem szamizdat formában néhány példányban létezik barátaimnál. A mindennapi életről szóló monográfiám *Egyetlen életünk* címmel készült el 1981 és 1983 között, és így jelent meg hatvanhét folytatásban a 7 Napban. Ebből a könyvből készítettem kö-



rülbelül húsz példányt barátaim számára. Az előbbi könyv, a *Szépség utópája* is elkészült vagy 15–16 példányban a barátaim számára.

E művekkel párhuzamosan írtam tanulmányt, illetve cikksorozatot a szocializmus útjáról és válságairól (1968 és 1990 között). E munkából két kötet jött létre. A *Humanizmus és dialektika* című tervezett gyűjteményből eddig mintegy háromszáz oldalnyi tanulmány és cikksorozat készült el. Ezekben Lukács György, Ernst Bloch, Karl Korsch, Antonio Gramsci munkáiról, a marxizmus helyzetéről és más filozófiai kérdésekről írok. A másik kötetben a marxizmusról ma, továbbá a szocializmus útjáról, valamint az öngazgatás esélyéről, a környezetvédelemről és Csernobil következményeiről írok. Itt is összegyűlt körülbelül háromszáz oldalnyi írás.

Mint meghívott, illetve elfogadott vendégszerkesztő ezekben az években hat tematikus számot szerkesztettem. Három számot magyar nyelvű folyóiratokban: Lenin filozófiája (Híd, 1970. 4.), Lukács György-emlékszám (Híd, 1972. 4.), az Új Symposion két nagy Lukács-száma (Új Symposion, 1986. 5–6. és 7–8 szám).

A szerb nyelvű összeállításokat a szabadkai Rukovet folyóirat számára készítettem: *Lukács ontológiája* (1981. 1.), *Ernst Bloch és a marxizmus* (1982. 2-3.), végül a *Marxizmus ma* címmel készült egy vaskos szám (1983. 1–2.). Itt mintegy hétszáz oldalnyi kézirat gyűlt össze a legkiválóbb jugoszláv filozófusok közreműködésével.

E tanulmányok, illetve tematikus számok megírása és szerkesztése egy olyan időszakra esik, amikor még itt, Jugoszláviában hittek abban, hogy a szocializmus nemcsak megvalósítható és jó dolog, hanem ez egy történelmi szükségszerűség is. A hangsúly itt Jugoszlávián volt. Akkor még lehetett bírálni a sztalinizmust és megírni mindazt, ami akkor is és később is elképzelhetetlen volt a kelet-európai országokban. Itt, Jugoszláviában találkozhattak mindazok, akik tudtak és mertek e kritikai szellemben gondolkodni. De ezek nemkívánatos személyek voltak a kelet-európai államokban. A szocializmus feltételelesen jó dolog, de csak a kelet-európai világ ellenében, annak tagadásaként valósítható meg. Ez volt a program. Nyugati marxizmust és nyugati szocializmust kell tehát e tájon megvalósítani, a keleti sztalinista és neosztalinista koncepciókkal és gyakorlattal szemben. Tehát ennek gyakorlati tagadásaként. Ez nehéz és szép feladat. És ezt nemcsak tudták az itt élő vagy itt vitázó filozófusok, hanem ezt a nehézséget vállalták is.

Ennek a programnak a megvalósítása volt tehát a legnehezebb. A jugoszláv filozófusok az integrális öngazgatás rendszerét állították megvalósítható történelmi távlatba. A bürokráciát jól ismerő teoretikusok közt azonban akadtak olyanok is, akik elismerték ennek az utópikus távlatnak a jogosságát és igazságát, de lényegében megvalósíthatatlan utópiának tartották a fennálló erőviszonyok és a hatalmi rendszert struktúrája miatt, meg Tito és uralmi rendszere az öngazgatást csak mint marginális jelenséget engedélyezte. A legfelsőbb hatalmi szféráknak az egész társadalom felett kellett léteznie.

Jugoszláviában egészen a nyolcvanas évek közepéig így volt. Tehát még jó néhány évig Tito halála után sem lehetett egyetlen igazgatót és gazdasági vezetőt megválasztani a pártbizottságok keretében működő káderbizottságok jóváhagyása, illetve döntése nélkül. A munkások csak javasolhattak valakit, de a döntést végül is a pártbizottság hozta meg. Jogos volt a kérdés, milyen öngazgatás az, ahol a legfontosabb döntéseket mindig valahol felül hozzák meg, és a munkásoknak ezt el kell fogadni és helyeselniük.

Ezért is hatott oly provokatívan a jugoszláv filozófusok egyik vezérezsméje, a *minden fennálló dolog bírálatának* az igénye. Ez az eszme Marx fiatalkori műveiből ered, de épp ez okozott oly sok botrányt és kiátkozást. Hogy mernek a filozófusok társadalmi

bírálatot gyakorolni, amikor ez lényegében ellenzéki magatartást jelent! Mert bírálni ténylegesen csak a legfelsőbb pártvezetőség keretében lehetséges. Arról pedig szó sem lehetett, hogy a politikai pluralizmusról mint reális követelményről beszéljünk.

Így hát a filozófusok és társadalomtudósok minden ez irányú tevékenysége a hetvenes évek első felében elsorvad. A legjelesebb képviselőket elbocsátották állásukból, és közlési tilalmat szabtak ki a számukra. Így hát létrejött az a paradoxon, hogy a jugoszláv marxista filozófus nemkívánatos és üldözött személy lett saját hazájában, míg a nyugati liberális vagy konzervatív államokban megbecsült tanár, előadó vagy könyvszerző lehetett. Erre a jelenségre pedig a hazai kommunista propaganda úgy válaszolt, hogy amerikai és angol kémeeknek és bérenceknek nyilvánította ezeket a filozófusokat.

Ebben az eszmevilágban próbáltam én is gondolkodni és megfogalmazni filozófiai, esztétikai és irodalmi műveimet.

A gondolkodás és a lét drámája egybeesett.

A filozófia és az irodalom számomra maga az élet. És az élet is a kétarcú megvalósulás felé tört utat. Az irodalom számomra mindig a filozófia és a zene közt foglalt helyet, s különösen a költészetben jutott a legtisztább formában kifejezésre.

Az én filozófiai és művészeti elvem az, hogy filozófia és zene nélkül nem lehet sem a művészetet, sem az életet megérteni. A filozófia a tudományok tudománya, a zene pedig a művészetek művészete. Aki ezt nem érti és nem élvezi, az az emberi lét legszebb és legnagyobb értékeiről mond le. És aki az emberi létet a maga teljességében akarja élvezni és érteni, az a zene és a filozófia megértését és átélését kell hogy elérje és megvalósítsa.

Emberi életem nagy szerencséjének tartom, hogy a zene, az irodalom és a filozófia iránti szerelmem és aktív igényem még a korai gyermekkorban kialakult, és ez mindvégig programom maradt.

A hatvanas évek végén befejezett regénytetralógiám első ízben tesz kísérletet arra, hogy a lét drámáját emberi-pszichológiai és művészi-filozófiai síkon fogalmazza meg.

Az első két kötetben tehát az író és a filozófus ikertestvéri létét írom meg. A harmadik kötet az élet társadalmi megszervezésének kérdését veti fel. A főszereplő az építész-mérnök és urbanista egyetemi tanár az 1968-as események központjában éli át a maga drámáját és egyéni választási, döntési dilemmáit.

A ciklus befejező darabja, az *Elégia és révület* című regény egy öngyilkos festő barátom emlékének hódol. Vinkler Imre barátom beteg volt, válságai és kételyei voltak, és 1967-ben felakasztotta magát. Az ő másként elképzelt életét és művészi kérdéseit vittem regénybe egy ugyancsak súlyos beteg művész képében, aki élete utolsó heteit intenzív szerelmi és alkotási lázban éli át.

A hetvenes években fogalmaztam meg első trilógiám három kötetét. Erre a trilógiára kötöttem szerződést 1989 tavaszán, és két előleget is kaptam. Sajnos, a szerkesztés munkája elhúzódott, és végül is a kötet megbízott lektora-szerkesztője külföldre távozott. Így hát e munka megakadt, és a folytatás is bizonytalan. Ugyanúgy a másik trilógiá sorsa is épp emiatt vált bizonytalanná.

Az első trilógiámban három életforma és emberi sors volt a példa és elemzési kísérlet.

Az első regény, az *Alkudozás a félelemmel* egy szívbeteg mérnök sorsáról szól, aki a halál közvetlen közelében nem tud igazán dönteni, és végül is a döntések és választások közt hal meg. Vele szemben áll barátjának példája, aki halálos betegen is tudta és át tudta élni a maga sorsát és hivatását, és értelmes életet élt a halál közvetlen közelében is.

A második regény a pszichológus és fotóművész dilemmája. A főszereplő még diákkorában megszereti a fényképezést, és fotóművésszé válik az egyetemi évek alatt. Ezzel keresi meg a tanulmányaihoz szükséges pénzt. Később épp a fotóművészet válik a számára kérdésessé, mert ez lesz az oka családi válságának és emberi boldogtalanságának. Ugyanakkor ő mint pszichológus és egy időben tanár e szép és nemes hivatásával elég magányos és elvont életet él.

A tudomány magányossága és a fotóművész népszerű és jól jövedelmező életformája ütközik itt össze. Ez a *Test valósága*.

A harmadik regény, az *Örület és temető* két végletet jelent. Az örület színhelye az elmeógyógyintézet a kórház mellett. A temető pedig pár száz méterre van onnan.

A főszereplő építész mérnök az örület és a temető közt hányódik élete legdrámaibb éveiben. A válságból a halálba szeretne menekülni, de megmentik. És amikor megszabadulhatna, akkor a hamis diagnózis alapján szándékosan örültek nyilvánítják, hogy ne tudjon onnan kijönni. És teszik ezt azért, nehogy leleplezze egy bűnös társaság üzenetét és korrupciós életmódját és munkáját.

Amikor pedig végül szabadulhatna, akkor sem megy el, mert nem akar élni az olyan emberek közt, akik az ő sorsáért felelősek, amikor pedig mégis elhatározza, hogy ki-megy, máshová költözik, akkor a halál másként dönt.

Második regénytrilógiám a háromféle életformát állítja egymás mellé.

Az első regény a piszkos élet, a második a sebzett élet, és a harmadik a haldokló élet regénye.

A boldogság kocsmája a piszkos élet regénye. A cselekmény a második világháború előtti utolsó békeév nyarán, 1939 augusztusában játszódik le egy vidéki kisváros kocsmájában és környékén. Ez a kocsmák pedig apám kocsmája és környéke. A szereplők azok, akik ide járnak inni, dolgozni, kereskedni, kártyázni stb. A regény reggel kezdődik, amikor a kocsmák kinyílnak hat órakor, és másnap reggel fejeződik be, amikor a kocsmák újra kinyílnak.

A második regény színhelye egy elképzelt dél-amerikai állam börtöne. A katonai vezetés vereséget szenved egy háborúban, és lemond. Az új vezetés először enyhíti a börtönkörülményeket, majd végül minden foglyot kienged. Ennek a három napnak a története ez a politikai-filozófiai parabola a hatalom és a politikai körülmények világából. Az emberek felébrednek az új társadalmi lehetőségek világában, de még botladoznak és kapkodnak. Mert sötétben ébredtek fel, és a hajnal még késik (*Ébredés a sötétben*).

A harmadik regény az *Életünk és halálunk*. Az első részben egy nagyvárosban az emberek minden ok nélkül öngyilkosok lesznek. Egyetlen öngyilkos sem hagy hátra semmi üzenetet arról, hogy ezt miért teszi. Azok lesznek öngyilkosok, akiknek erre látszólag semmi okuk nincs. Egyik sem beteg, egyiknek sincs komoly társadalmi vagy családi konfliktusa. Mindegyik megbecsült és értékes ember. Miért lesznek tehát akkor öngyilkosok? Ezt kérdezi és kutatja a szociológus. És amikor egészen közel jut a kérdés titkához, akkor ő maga is váratlanul öngyilkos lesz, és ő sem hagy hátra semmilyen üzenetet. A regény második részében a végkifejletet látjuk. Egy újságíró felébred éjjel után, és elmegy sétálni a nyáresti városban. Lassanként azonban arra ébred rá, hogy ebben a városban nincs egy élő lélek sem: se kutya, se macska, se rendőr, se utcasöpörő, se járókelő, se részeg. De még nyoma sincs annak, hogy mi történt, és hová lettek az egykor itt élt emberek. Amikor az újságíró erre rájön, akkor végül ő is öngyilkos lesz.

E regényciklushoz (két trilógiához és egy tetralógiához, vagyis tíz regényhez) kapcsolódik két másik regényem is.

Az első ilyen regény a *Menekülő emlékezet*. Egy kelet-európai író a disszidensek és emigránsok sorsát választja, mert nem akar és nem is tud együtt élni azokkal, akik üldöztek és megalázták, akik mindezt nézték és tudtak erről, de semmit sem tettek az érdekében. És itt van még egy fontos ok. Ha valaki napról-napra a börtönről álmodik, és a maga egykori szenvedéseit éli át újra ezekben az álmokban, az csakis úgy tud ettől menekülni, hogy ismeretlen vidékre távozik (egy távoli országba), ahol semmi és senki sem emlékezteti a régi életére és sorsára.

Erről a menekülésről és életről szól ez a regény.

Az utolsó mű e sorban a *Világ álmai* című regény, amely egy utópia–antiutópia keretei közt teszi fel a kérdést, hogy lehet legalábbis megálmodni a szebb életet az egyéni, a családi, a közösségi és végül a történelmi lehetőségek távlatában.

Lehet-e programozni a boldog álmokat a szomorú és fájdalmas élet pótlásaként, jutalmul azért, mert eddig sokat szenvedtünk.

A történelmi és társadalmi parabolák körébe tartozik három drámakísérletem a filozófiai parabolák módszertani világából.

Az első, a *Lesz-e reformkor* egy elképzelt abszurd helyzet. A történelmi neveket viselő személyek arról tanácskoznak egy színházi rendező ösztönzésére, hogy lesz-e reformkor. De ezek a történelmi neveket viselő személyek a maguk polgári életében semmi közösséget nem vállalhatnak nevük egykori viselőivel. Ők csal beleszülettek a történelmi névbe.

A második parabola *Kádár János rémálma*. Halála előtt egy nappal a kórházban egy cédulát kap, amelyen értesítik, hogy holnap a legfelsőbb bíróság rehabilitálni fogja Nagy Imrét és társait. Ez az értesítés sokkot okoz nála, és rémálmai és kétségei közt felidézi egykori életét. Megjelenik előtte Rajk László, Nagy Imre, Rákosi Mátyás és mások, és velük folytat vitát, és keresi a maga mentését.

A harmadik parabola Sztálin és Hitler találkozója. Ez a találkozó kétszer is meg volt beszélve, de mégsem jött létre. De újabban olyan feltételezések és adatok kerültek elő, hogy ez a találkozás mégiscsak létrejött Lengyelország lerohanása után 1939 októberében, amikor új szerződést kötöttek a katonai együttműködésről is.

Ez a kiindulópontja ennek a dialógusnak, amelyben részt vesznek Hitleren és Sztálinon kívül Ribbentrop és Himler, illetve Molotov és Beria is. A történelemről, a hatalomról és az uralkodásról, valamint a világ felosztásáról vitatkoznak és egyezkednek.

Ez tehát az én szépirodalmi, illetve filozófiai munkásságom története, illetve tartalmi-eszmei felvázolása.

Ezután már csak arról beszélhetek, hogy e helyzetben a mai távlatokban milyen kilátásaim és további terveim vannak még.

#### 4.

Időben tehát itt lezárult az elkészült műveim jegyzéke és története.

Ami nem került ide, az befejezetlen, mert lemondtam a további munkáról.

Jelenleg a legfontosabb feladatom és gondom e tizenkét kötetes regényciklusom kiadása. Ha ez sikerül, ami a bizonytalan jövő egyik nagy titka és egyelőre kevésbé hihető megoldása, akkor hozzálátok az elméleti művek kiadásához.

Először is a mindennapi életről és a művészetfilozófiai vázlatomat szeretném átdolgozni, illetve kibővíteni. Mert e művek megírásának idején is azt éreztem, hogy mindent már akkor sokkal jobban és részletesebben meg tudnám írni reális könyvkiadási körülmények között.

Ezután következne *A regény filozófiája* című nagytanulmányomnak a végleges kidolgozása és kiadása. Ez a munka a második változat megfogalmazásakor 1974–75-ben megszakadt.

Terveim és vázlataim közé tartozik a nagy mesterekről és példaképekről írott monográfiám, amelyben Lukács György és a filozófia, Bartók és a zene, József Attila és a költészet és Déry Tibor és az irodalom kérdését tárgyalnám egy alapos bevezető tanulmánnyal együtt. Ezután kerülne sor a filozófiai alapmű, az ontológia, a dialektika és az etika megfogalmazására.

De előtte még újra át kellene írnom az 1966–68-ban készített, szerb nyelvű, *Vreme i humanitet* (Idő és humanitás) című monográfiámat, amelynek az utolsó fejezete 1968-ban megjelent a *Filozofia* című folyóiratban.

Verseskötetet, novelláskötetet, illetve cikkgyűjteményt csak az eddig is kipróbált szamizdatformában akarok közreadni. Ez pedig azt jelenti, hogy e könyvekről készítek fénymásolatot a barátok számára magánkiadványként. Ha egyszer sok pénzem lesz (amiben egyelőre nem reménykedem), akkor talán e könyveket is kiadnám a barátok számára ötven vagy száz példányban magánkiadványként mint művet, amely megjelent Kézirat gyanánt a barátok számára.

Ifjúkori álmaim közé tartozott az, hogy zeneszerző leszek és karmester, és közben pihenésül foglalkozom irodalommal és filozófiával is. Sajnos, ez a tervem nem valósult meg. Apám nem akarta, hogy zenét tanuljak, mert nem látott semmi lehetőséget arra, hogy zenesz, főleg zeneszerző legyek. Azt mondta, hogy ebből nem lehet megélni, és ez csak arra jó, hogy valaki csavargó és koplaló szegény ember legyen.

Ha húsz évvel fiatalabb volnék, és jóra fordulna a sorsom, akkor még nekivágnék a zenetanulásnak, a hangszerelés és a harmónia tanulmányozásának. Volna rá ötletem, témám, új elgondolásom bőven. Nem kérdezném meg egyik barátomat sem arról, hogy mit is tegek, mi a feladatomban, mi a lehetőségem.

Szeretnék komponálni szimfóniákat, kamarazenét, új formájú operákat. Egyszerű, merész és új zenét, amely érdekes, élvezhető és új hangot is jelent a zenében. Azt hiszem, hogy ez ma is lehetséges. Valahol ott folytatni, ahol Bartók, Webern és Alban Berg abbahagyták. Keveset szeretnék komponálni, legfeljebb 20–30 opuszt, és azok is rövid, tömör, egyszerű művek lennének, kis előadói apparátussal. Egyszerű és kis eszközökkel sokat elérni és megvalósítani. Azt hiszem, hogy ez ma is lehetséges.

Ezt a zenét néha felidézék álmaim és elalvás előtti képzelgéseim. Ha behunyom a szemem, hallom ezt az új zenét, látom a zenekart, és én ott állok előttük, és vezényelem saját műveimet.

Ha ez az életben is megvalósulna, akkor ez volna a zenetörténet egyik legfurcsább, legkülönösebb esete. Az irodalomban már sok példa volt arra, hogy valaki érett férfikorában lett író, illetve élete végén írta meg emlékezeit és más műveit, de olyan esetről eddig még nem olvastam, hogy valaki élete végén lett komponista. Lehet, hogy valahol ilyen is van, illetve volt, de én még nem tudok róla.

Bennem a lehetőség gyermekkorom óta megvan. Van zenei képzeletem. El tudok képzelni egy új, eredeti dallamot, harmóniát, teljes zenekari művet. Ezt itt hallom a fejemben, olyan tisztán, mintha egy zenekar előtt állnék, és hallgatnám, mit játszanak. Ezt a zeneművet el tudom képzelni, variálni és másképpen feldolgozni a zenei gondolkodás logikája és lehetőségei szerint. Ezt tehát tudom. És ez elég is volna egy zeneszerzőnek, ha fiatal éveiben zenét kezd tanulni, és egész életét ennek szenteli.

Nálam ez, sajnos, elmaradt.

Megmaradt a zenehallgatás, a zenei szakirodalom több évtizedes tanulmányozása és élvezése. A zene hallgatása hanglemezek és a rádió segítségével.

Jól tudom, hogy az intenzív zenetanulás lehetővé tenné, hogy 4–5 évi munka után leírjam és kifejezzem mindazt, amire képes vagyok. De vajon mikor fog elkezdődni ez a kor, és meddig fogok még élni és hogyan.

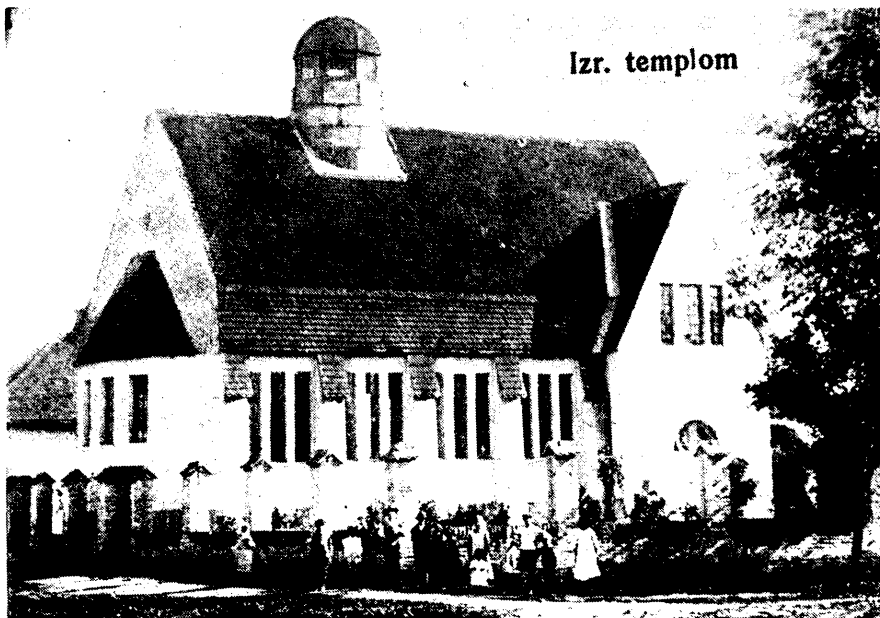
Záruljon hát ez a vallomás ezzel a legbizonytalanabb lehetőséggel és még bizonytalanabb reménnyel. Igenis zeneszerzőnek és potenciális zeneművésznek tartom magamat. Úgy vagyok, mint a mesemondó, aki nem tanult meg írni, de nagyszerű meséket és történeteket tud elmondani.

Ez tehát az én vallomásom és helyzetem 1992 augusztusában, a háború és bizonytalanság korában a száműzött és a kiadásra váró művek közt élő író leírt szavai szerint.

Senkinek nem kívánok ilyen mostoha sorsot.

Szeretnék e sorsból végre felszabadulni. Barátaim, segítsetek ebben. Élni és írni szeretnék még, és e műveket ki is adni, amíg lehet.

*Szabadka, 1992. augusztus 17-én*



*A törökkanizsai zsinagóga*